کێشەی زمانی رەسمیی کوردی

(بەشی سێ)

ئەمیری حەسەنپوور

٣ ـ چەمکەکان: زمانی رەسمی، نەتەوەیی، ئەدەبی، یەکگرتوو و کلاسیک

لە دوو بە شی پێشوو دا، باسی وە م کرد کە لە سە دە ی بیستە م دا سە رباقی تێکۆشانێکی زۆر بۆ ستاندارد کردنی زمانی کوردی، ئە و پرۆژە یە لە سە رە تاوە پشتی نە بە ست بە زانستییە کانی زمان وە ک زمانناسی، زمانناسیی ـ کۆمە ڵایە تی، و بەرنامە ڕۆنانی زمانیی یان سیاسە تی زمانیی[١]. ئە و کە م و کوورییە لە دە کارنە هێنانی چە مکە سە رە کییە کان و لە نە بوونی زانستیی تیۆری دا بە دی دە کرێ. بۆ وێنە، قاموسە کوردییە کان ئامرازێکی گرینگی ستاندارد کردنن و لە پێشە کی ئەو بەرهەمانەدا باسی هێندێک کێشە ی زمانی کوردی و وشە کانی کراوە بە ڵام بە بێ دە کارهێنانی چە مکی پێویست و بە بێ ئاگادار بوون لە تیۆری. جاری وا هە یە ئە و پێ نە زانینە بە تیۆری خۆ لە قە رە ی تراژیدی دە دا.

بۆ نموونە، زۆربە ی ئە وانە ی لە چێکردنی ئە لفوبێ دا تێکۆشاون جیاوازییان دانە ناوە لە نێوان حە رف و دە نگ (فۆنیم)[٢] و ئە و دوانە یان تێکە ڵ کردووە و لە ئاکام دا ڕێبازێکی وایان ڕەچاو کردووە کە، بێ ئە وە ێ مە بە ستییان بووبێ، لە پراتیک دا کۆسپیان خستووە تە سە ر ڕێی گە شە کردنی زمانە کە(لە بە شە کانی داهاتوو دا ئە و باسە زۆر تر شی دە کە مە وە). جارێ لێرە دا، زۆر بە کورتی باسی چە ند چە مکێک دە کە م کە لە باسی زمانی ستانداردی کوردی دا دە کار هاتوون.هیچ کام لە و چە مکانە (زمانی رە سمی، نە تە وە یی، ئە دە بی، یە کگرتوو، و کلاسیک) مەعنا یان تەعریفێکی ساکار وڕوون و یەکجارەکییان نییە و لە هێندێک خاڵ دا هاوبە شن و لە هێندێک دا لێک جوێ دە بنە وە. ئە و رێکی و نارێکییە ش لە بە ر ئە وە یە کە، لە لایێکە وە زمان خۆی دیاردە ییێکی تە واو ئاڵۆزە و لە قالب نادرێ، و لە لاییێکی دیکە وە زانستییە کانی زمانیش بۆچوونی جۆراوجۆرییان تێدایە. لە بواری تیۆریش دا، تێگە یشتنی ئە و چە مکانە بە گوێرەی مە کتە بە زمانناسییە کان دە گۆڕدرێ .

زمانی ستاندارد لە بەرامبەر زمانی ناستاندارد (لە هجە) رادە وە ستێ. زمانی ستاندارد زمانێکی نووسراو یان ئەدەبییەکە یە ک نۆڕمی هە یە بۆ نووسین و خوێندنە وە و قسە کردن، و بە

---

[١] ـ sociolinguistics,language planning, language policy

[2] - phoneme فۆنیم واحیدێکی دە نگە کە جیاوازی مە عنایی پێکدێنێ، بۆ وێنە لە کوردی دا (لە هجە ی ستانداردی سۆرانی) ڵ و ل) دوو فۆنیمن لە بە ر ئە وە ی کە لە جووتی وە ک کە ڵ و کە ل دا دە بنە هۆی جیاوازی مە عنایی بە ڵام لە هێندێک زمانی دی دا یە ک فۆنیمن چونکە مەعنا ناگۆڕن.

گوێره ی ناوچه، چینی کۆمه ڵایه تی، پێکهاته ی کۆمه ڵایه تی (عه شیره تی، گوندنشینی، شارنشینی...) یان جینسێتی (ژن و پیاویی) ناگۆڕدرێ .

ستاندارد بوون نیسبییه و هیچ زمانێکی زیندوو به یەکجاری و به تەواوی ستاندارد نابێ. بۆ وێنه، له کوردی دا سۆرانی و کرمانجی هه رکام تا راده یێک ستاندارد بوون به ڵام هه ورامی تا ئێستا ستاندارد نه بووه و وه ک له هجه یێکی ئه ده بی ناوچه یی ماوه ته وه و ره نگه له بارووdۆخێکی مێژوویی دا ستاندارد بکرێ. هه روه ها، دملکی یان زازایی که پێشینه ی ئه ده بی له سێ له هجه که ی دی که متره، له ساڵانی رابردوو دا زۆر تر ده کار هاتووه. ئه گه ر دملکی بۆ ماوه یێکی زۆر به له هجه یێکی کوردی داده ندرا، ئێستا کۆڕێکی ناسیۆنالیستی زازایی په یدا بوون که به زمانێکی سەربەخۆی له قەڵەم دەدەن.

زمانی ستاندارد ده توانێ ره سمی بێ یان نه بێ. بۆ وێنه زمانی ئینگلیسی له ئه مریکا به قانوون و به دەستوور ڕەسمی نەبووه که وابوو "ره سمی بوون"، "ستانداردبوون" و "ده وڵه تی بوون" یه ک شت نین له گه ڵ ئه وه ش دا زمانی ره سمی زۆرتر به ده وڵه تی بوون ده بێته ره سمی. واهه یه زمانێک له وڵاتێک دا ره سمی بێ و له وڵاتێکی دی دا نا ره سمی و ته نانه ت نا قانوونی بێ. بۆ وێنه، ترکی ئازه ربایجانی له کۆماری ئازه ربایجان دا زمانی ره سمی و نه ته وه ییه به ڵام له ئێران دا زمانیکی سه رکوت کراوه. کوردی له عێراق ره سمییه به ڵام له تورکییه ته نانه ت ناوی زمانه که ("کوردی")له داووده زگای ده وڵه تی دا قه ده غه یه.

دیاره زمانی ستاندارد، وه ک زمانی نووسراو، ده بێ زمانێکی ئه ده بی بێ به ڵام هه ر زمانێکی ئه ده بی له وانه یه ستاندارد نه بێ. په یدا بوونی ئه ده بییات له زمانێک دا، نۆرمی دروستی و نادروستی داده مه زرینێ به ڵام ئه وه به ته نیایی زمانێک نا کا به ستاندارد. بۆ وێنه، هه ورامی و کرمانجی و سۆرانی له هجه ی ئه ده بی بوون به ڵام هه ورامی ده رفه تی ستانداردبوونی نه بووه. هه ر وه ها، فارسی و عه ڕه بی تا ئاخری سه ده ی نۆزده زمانی ئه ده بی هه ره به رزی باکووری ئه فریقا و ئاسیای رۆژئاوا و ناوه ندی بوون به ڵام ستاندارد نه بوون. وا هه یه "زمانی ئه ده بی" له به رامبه ر زمانی قسه کردن داده ندرێ.

"زمانی نه ته وه یی" له به رامبه ر "زمانی ناوچه یی" داده ندرێ. به ڵام "نه ته وه"، وه ک هه ر چه مکێکی دی، یەک مەعنای نییه و چەمکی "زمانی نه ته وه یی" به لانی که مه وه به دوومەعنا ده کارهاتووه. بۆ وێنه، فارسی له ئێران دا زمانی کام نه ته وه یه، نه ته وه ی فارس یان ئێرانی؟ زمانی نەتەوەیی زۆرترستانداردە به ڵام ده توانێ ستاندارد نه بێ. بۆ وێنه، سه رۆک کۆماری سۆمالی له ۱۹۷۲ بڕیاری دا که زمانی سۆمالی زمانی نه ته وه یی و ره سمی ئه و وڵاته یه به ڵام ئه و زمانه هێشتا ته واو ستاندارد نه بووه و به هەڵوەشانەوەی ده وڵه تی سۆمالیا و دامەزرانی حکوومەتی ناوچەیی زمانەکەش لەت و کوت بووه.

"زمانی یه کگرتووو"ش مه عنای جۆراوجۆری هه یه. هه م یه کگرتوویی و هه م نایه کگرتوویی دیارده ی نیسبیین. تا ئێسته له باسی کوردی دا، زۆرتر مەبەست تێکه ڵ کردنی له هجه کان به تایبه تی سۆرانی و کرمانجی و داڕشتنی له هجه یێکی ته واو ده ستکرد ("سورمانجی) بووه. زمانی وا هەیە تەنیا ئەلفوبێیەکەی دەبێ یه ک بگرێ و جاری وا هه یه (وه ک کوردی و

ئالبانی) حه ول ده درێ دوو له هجه ی سه ره کی تێکه ڵاو بکرێن. چاوه ڕوان ده کرێ "زمانی ستاندارد" زمانی هاوبه ش و یه کگرتوو بێ بۆ ئەوەی تەواوی نەتەوە بتوانێ به بێ که ند و کۆسپی له هجه یی پێی بدوێ و پێی بنووسێ به ڵام چه مکی یه کگرتوویی چه مکێکی سیاسییه .

به شێک له ناسیۆنالیسته کان یه کگرتوویی له گه ڵ یه ک له هجه یی تێکه ڵ ده که ن و ده یانه وێ، به پشت به ستن به ده سه ڵاتی سیاسی، یەک ناوەند یان له هجه ی ناوه ندی بۆ زمانی فرەلەهجەیی کوردی دابتاشن.

پێش سه ده ی نۆزده، عه ره بی و فارسی و لاتین و چینی و چه ند زمانی دی به شێوه یێکی زۆر به رین قاعیده به ندی کرابوون ئەدەبییاتێکی ده وڵه مه ندییان پێک هێنابوو به ڵام ئه وانه وه ک "زمانی ئه ده بیی کلاسیک" ناسراون و خسڵه تی وایان هه یه که له زمانی ستاندارد جوێیان ده کاته وه (له به شه کانی داهاتوودا ده گه ڕێمه وه سه ر ئه و باسه. ئاشکرایه هیچ کام له و زمانانه "نەتەوەیی" نەبوون و زۆرتر ناونەتەوەیی بوون و له مەڵبەندێکی یەکجار گەورە دەکارهاتوون و پێیان دەڵێن ("لینگوافرانکا")[3]. زۆر جار به زمانی ستاندارد ده گوترێ "زمانی ستانداردی نه ته وه یی" بۆ ئه وه ی له ئه و جۆره زمانانه جوێ بکرێنه وه.

تا ئێسته، چه ند گۆشه یێکی تیۆریی، و سیاسیی و مێژوویيم باس کردووه به ڵام بابه ته کان زۆر بەرینن و ئه و باسانه و زۆر بابه تی دی له به شه کانی داهاتوودا به له به رچاو گرتنی ئه زموونی زمانی کوردی درێژه پێ ده ده م.

درێژەی هەیه...

٣- francalingua